

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА

ТАРАНЦОВА ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 631.5/.9:061.2]:63.001.5(477)(091)(043.3)

**ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО АГРОНОМІЧНОГО
ТОВАРИСТВА (1909–1918 РОКИ)
В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2019

Дисертація є рукописом

Роботу виконано в Інституті історії аграрної науки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: доктор сільськогосподарських наук, професор,
академік НААН

Вергунов Віктор Анатолійович,

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України,
директор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор

Куйбіда Віктор Віталійович,

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет

імені Григорія Сковороди» МОН України,

професор кафедри біології та методики навчання

кандидат історичних наук, доцент

Деркач Олексій Павлович,

Національний університет біоресурсів і
природокористування України МОН України,

доцент кафедри тракторів, автомобілів та біоенергосистем

Захист відбудеться 28 лютого 2019 р. о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

З дисертацією можна ознайомитися в Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10).

Автореферат розіслано “28” січня 2019 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Т. М. Підгайна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Історично аграрний сектор залишається одним із ключових в економіці України. Його наукове забезпечення в різні роки розбудови держави здійснювалося залежно від соціально-політичного устрою країни. До 1917 р. ініціативу в розвитку сільськогосподарської дослідної справи мали галузеві об'єднання, кількість яких на українських землях досягала більше 600.

На сьогодні спостерігається тенденція до відновлення діяльності товариств, які стояли у витоків сільськогосподарського дослідництва. Так розгорнули свою діяльність Полтавське та Харківське товариство сільського господарства. Відродження стало можливим через контекстове вивчення діяльності об'єднань, за умов приватної власності і, особливо, встановлення їх ролі у розбудові української сільськогосподарської дослідної справи. Цей факт має стати прикладом для вивчення інших науково-творчих союзів. Одним із таких є Київське агрономічне товариство (КАТ) – перше наукове об'єднання галузевих учених та освітян Російської імперії, що діяло у 1909–1918 рр. для задоволення потреб Південно-Західного краю – 85 % сучасних українських земель.

Здійснені розвідки засвідчили причетність Товариства до становлення вітчизняних академічних осередків. Значний інтерес викликає доробок КАТ, насамперед як наукового об'єднання, яке акумулювало все найкраще із провідних науково-освітніх центрів світу.

Комплексних досліджень, присвячених вивченню діяльності Київського агрономічного товариства, в сучасній історичній науці досі не було. Поодинокі монографії дорадянської і радянської історіографії містять констатувальну інформацію. За часи незалежності пошквалилась зацікавленість до вивчення діяльності галузевих об'єднань, зокрема через висвітлення персоніфікованого внеску вчених-аграріїв, членів Київського агрономічного товариства, в еволюцію української наукової агрономічної думки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до загального напряму досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукової теми «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Мета і задачі дослідження. Мета роботи полягає в цілісному науково-історичному аналізі формування і діяльності Київського агрономічного товариства (1909–1918 рр.), його внеску в становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи.

Для реалізації визначеної мети необхідно було вирішити такі **задачі**:

- з'ясувати стан наукового розроблення проблеми та проаналізувати джерельну базу дослідження, обґрунтувати його методологічні засади;
- розкрити передумови створення сільськогосподарських галузевих об'єднань;

- висвітлити структуру, завдання та методи роботи Київського агрономічного товариства;
- проаналізувати особистий внесок провідних вчених – членів Товариства у розвиток української аграрної науки;
- з'ясувати значення діяльності Товариства для розвитку сільськогосподарської дослідної справи зокрема та вітчизняної науки загалом.

Об'єкт дослідження – розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні на початку ХХ ст.

Предмет дослідження – становлення та діяльність Київського агрономічного товариства в контексті розвитку сільськогосподарської дослідної справи на початку ХХ ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з лютого 1909 р. по вересень 1918 р., коли існувало Київське агрономічне товариство.

Територіальні межі дослідження охоплюють землі Правобережної України, які входили до складу Київського генерал-губернаторства (Київська, Волинська та Подільська губернії) і в межах Російської імперії виокремлювалися у Південно-Західний край. За сучасним адміністративно-територіальним поділом України, це землі Київської, Житомирської, Черкаської, Кіровоградської, Вінницької, Рівненської, Волинської, північна частина Тернопільської, Хмельницької, Миколаївської та Одеської областей.

Методи дослідження. Теоретико-методологічні засади дисертації ґрунтуються на загальнонаукових принципах історичного дослідження. Основоположне значення мають принципи об'єктивності та історизму, які дали можливість розкрити основні складові процесу становлення та розвитку Київського агрономічного товариства, його головні напрями діяльності. Дотримання зазначених методологічних принципів сприяло висвітленню історичної ролі Товариства в генезі галузевої сільськогосподарської науки. Під час виконання дослідження застосовувалися загальнонаукові (аналіз, класифікація), власне історичні (періодизації, порівняльно-історичний, ретроспективний) методи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше здійснено історичну реконструкцію створення, розвитку та діяльності Київського агрономічного товариства на українських землях; простежено генезу наукової діяльності професійного товариства та його вплив на розвиток сільськогосподарської дослідної справи у регіоні в умовах політичних трансформаційних процесів; через роботу секцій Товариства всебічно висвітлено його напрями діяльності; уточнено доробок членів Товариства у вивченні краю, у справі популяризації сільськогосподарських знань.

Вперше:

1) на основі систематизації та аналізу доступних джерел здійснено комплексне дослідження організації та діяльності Київського агрономічного товариства;

2) охарактеризовано процес створення структурних відділень Товариства – комісій та основні напрями їх діяльності;

3) узагальнено роботу Київського агрономічного товариства для популяризації агрономічних знань на українських землях;

4) виявлено і введено до наукового обігу документи, які стосуються діяльності Товариства та окремих його членів.

Удосконалено накопичені знання з досліджуваної проблеми, результати попередніх історичних розвідок, пов'язаних із вивченням етапів становлення та розвитку окремих галузевих сільськогосподарських об'єднань.

Набули подальшого розвитку: дослідницький напрям вивчення внеску науковців Київського агрономічного товариства в розвиток вітчизняної агрономічної науки; напрям наукової роботи з відтворення життєвого та творчого шляху вітчизняних учених-аграріїв. У роботі розкрито їх колективну працю над формуванням інституцій та нових наукових напрямів дослідження в галузі сільського господарства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні висновки дисертації можуть бути використані при розробці методологічних положень дослідження діяльності сільськогосподарських об'єднань. Систематизований фактологічний матеріал може бути корисним у викладанні лекційних курсів з історії та історіографії історії України, історії різних галузей науки (як гуманітарного, так і природничого й технічного циклу) у вищих і середніх навчальних закладах, при підготовці узагальнювальних і спеціальних праць, монографій і навчальних посібників з українознавства, біології, фізики, хімії тощо. Матеріали дослідження можуть увійти до змісту біо-бібліографічних довідників, покажчиків наукових установ і товариств, біографічних словників математичного, фізичного, біологічного, географічного та інших напрямів.

Особистий внесок здобувача. Обґрунтовано мету і завдання дослідження, його джерелознавчі та методологічні засади. Проведено аналіз діяльності Київського агрономічного товариства, виокремлено її напрями.

Викладені в дисертації наукові результати, що виносяться на захист, отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації було представлено на дев'ятих наукових читаннях, присвячених діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898) (м. Київ, 14 жовтня 2013 р.); XI Всеукраїнській конференції молодих учених, спеціалістів (м. Київ, 16 травня 2016 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (28–29 жовтня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Професор С. Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження)» (м. Київ, 18 листопада 2016 р.); XII Міжнародній конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (м. Київ, 19 травня 2017 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Історія, революція, пам'ять: зсув парадигм» (м. Умань, 26 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Олівійський форум» «Повстання і революції в Україні та Польщі: історичний, політичний і міжнародний аспекти» (до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.) (м. Миколаїв, 8–11 червня 2017 р.);

Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми розвитку країн світу: історія і сучасність» (м. Миколаїв, 11–12 травня 2017 р.); Тридцятих наукових читаннях, присвячених діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898) (м. Київ, 16 листопада 2017 р.); 23-й Всеукраїнській науковій конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів (м. Київ, 20 квітня 2018 р.); XIII Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (м. Київ, 18 травня 2018 р.).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 11 одноосібних наукових праць, серед яких 5 статей у виданнях, визнаних МОН України фаховими, 1 – в іноземному виданні, 6 публікацій апробаційного характеру в збірках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації підпорядкована меті й поставленим дослідницьким завданням і складається зі вступу, 4-х розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 186 найменувань, 7 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, основний текст роботи викладено на 165 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання, хронологічні та територіальні межі, сформульовано наукову новизну результатів, розкрито теоретичне і практичне значення дисертації, наведено дані про апробацію результатів наукового дослідження.

У першому розділі «**Сучасний стан вивчення проблеми та методи дослідження**», який складається із трьох підрозділів, проаналізовано основні етапи розвитку наукової думки з теми дослідження, джерельну базу, використану для написання дисертації, обґрунтовано методологічні засади.

У підрозділі 1.1. «*Історіографія проблеми*» узагальнено результати аналізу наукових пошуків вітчизняних та зарубіжних вчених за темою дослідження, що надало змогу простежити основні етапи формування знань та з'ясувати стан наукової розробки проблеми діяльності товариства, його вплив на розвиток сільськогосподарської дослідної справи досліджуваного періоду. Проаналізувавши літературу, констатуємо, що питання утворення галузевих об'єднань розглядалося вченими *дореволюційного періоду*, у часи панування радянської влади й доби української незалежності. Виокремлено три основні історіографічні періоди: перший – від початку функціонування Київського агрономічного товариства до повалення монархічного ладу в Російській імперії, другий – від встановлення радянської влади до проголошення незалежності України, третій – сучасний період, починаючи з 1991 р. і до сьогодні.

Важливими історичними джерелами для реконструкції минулого, зокрема аналізу зародження та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Російській імперії, її місця в сільськогосподарській науковій системі в цілому, стали ґрунтовні

праці Б. К. Єнкена¹, В. Е. Брунста², В. І. Котельникова³. У довіднику за редакцією В. В. Морачевського⁴ наведено окремі відомості про діяльність сільськогосподарських товариств на українських землях. Ці праці є цінними, проблемними, їх основою є фактологічний матеріал. Саме в цей період розвивається мережа сільськогосподарських дослідних установ, робота яких сприяла вивченню їх історичного минулого науковцями.

Працям *радянського періоду* притаманні поодинокі згадки про діяльність галузевих об'єднань. Особливості становлення та розвитку сільськогосподарського дослідництва в країні у ХІХ – на початку ХХ ст. описано в працях методологів та організаторів галузевого дослідництва А. А. Вербіна⁵, В. В. Вінера⁶, М. К. Недокучаєва⁷, М. І. Пшеничного⁸. Галузеві об'єднання згадують у контексті їхнього впливу на розвиток дослідних установ у державі. Окремі праці вчених-аграріїв О. Филиповського⁹, С. Городецького¹⁰ є цінними, оскільки становлять репрезентативну спадщину членів КАТ. Однак науковці вивчали функціонування сільськогосподарських товариств загальноімперського масштабу, уникаючи досліджень окремих регіональних об'єднань на українських землях.

Третій, *сучасний*, період історіографії пов'язаний із проголошенням незалежності України в 1991 р. В цей зростає суспільна потреба у відновленні історичної пам'яті. Під час аналізу наукових праць цього часу виявлено дослідження, у яких автори розглядають особливості розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи протягом історичного розвитку в певному

¹ Енкен Б. К. Развитие опытного дела в России и его современное положение / Полтавское общество сельского хозяйства. Полтава, 1912. 52 с.

² Брунст В. Э. О пополнении знаний агрономов Местный агрономический персонал состоявший на правительственной и общественной службе/ под общ. ред. В. Н. Штейна. Петроград: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1914. С. 8–16.

³ Котельников И. И. Сельскохозяйственные товарищества России в 1911 году и деятельность их по отчётам за 1910 год. СПб, 1912. 220 с.

⁴ Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах / Департамент Земледелия; Под ред. Морачевского В. В. Петроград: Тип. В.Ф. Киршбаума, 1911. 434 с.

⁵ Вербин А. А. Очерки по развитию отечественной агрономии. Москва : Сов. наука, 1958. 262 с.

⁶ Винер В. В. Сельскохозяйственное опытное дело. Краткий исторический очерк и обзор программ русских сельскохозяйственных опытных учреждений 1840–1910 гг. : лекции, читанные на курсах по с.-х. опытному делу при Петровской с.-х. академии. Москва : Новая деревня, 1922. 112 с.

⁷ Недокучаев Н. К. Опытное дело в полеводстве. Теория и практика. Москва : Государственное издательство, 1929. 388 с.

⁸ Пшеничный Н. И. Сельскохозяйственное опытное дело в России и на Украине от его зарождения до Великой Октябрьской социалистической революции: автореф. дисс. на соиск. уч. степени доктора с.-х. наук. Киев, 1964. 59 с.

⁹ Филиповський О. Сільськогосподарська дослідна справа : підр. для вищ. шкіл. Київ : Книгоспілка, 1928. 167 с.; Філіповський О.К. Природньо-історичний та сільськогосподарський очерк району Уманської досвідної станції і програма роботи станції. Умань, 1919. 155 с.

¹⁰ Городецький Сергій. Сільське господарство Поділля перед світовою війною. Вінниця, 1929. 208 с.

регіоні (Чайка Н. Г.¹¹, Корзун О. В.¹²) й в Україні в цілому (Вергунов В. А.¹³), діяльність окремих галузевих об'єднань (Пилипчук О. Я.¹⁴, Хоменко Т. В.¹⁵, Шуфрич Н. І.¹⁶, Колесник В. В.¹⁷, Костюк М. В.¹⁸, Щebetюк Н. Б.¹⁹), доробок товариств у контексті дослідження наукової спадщини вчених (Вергунов В. А.²⁰, Годун Н. І.²¹). Синтетичною працею, яка акумулювала історіографічний аналіз попередників, є дослідження І. О. Демуз²². В окремих публікаціях В. А. Вергунова²³, Н. Г. Чайки²⁴ подано інформацію, що частково стосується діяльності Київського агрономічного товариства.

Незважаючи на багатоплановість і змістовність досліджень, в узагальнювальних працях пострадянського періоду утворення та діяльність

¹¹ Чайка Н. Г. Роль сільськогосподарських товариств Південно-Західного краю у розвитку та розповсюдженні землеробської техніки. *Науковий вісник Національного аграрного університету* / Редкол.: Д. О. Мельничук (відп. ред.) та ін. Вип. 80. С. 96–101.

¹² Корзун О.В. Становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Поділлі (кінець XIX – початок XX ст.): монографія / Наук. ред. В. А. Вергунов; Нац. акад. аграр. наук України, Держ. наук. с. - г. б-ка. Київ : [б. в.], 2011. 252 с.

¹³ Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / ННСГБ НААН. Київ : Аграр. наука, 2012. 416 с.

¹⁴ Пилипчук О. Я. Київське товариство дослідників природи та його внесок у розвиток ембріологічної науки. Київ: КДП, 1991. 100 с.

¹⁵ Хоменко Т. В. Основні напрямки діяльності Київського товариства західних земств. *Наукові сільськогосподарські бібліотеки в XXI столітті*: тези доповідей науково-практичної конференції. Київ, 2002. С. 85–86.

¹⁶ Шуфрич Н. Створення та значення діяльності сільськогосподарських товариств в Україні. *Історія української науки на межі тисячоліть*: Зб. наук. праць / Відп. ред. О. Я. Пилипчук. Вип. 9. Київ, 2002. С. 239–246.

¹⁷ Колесник В. Подільське товариство сільського господарства і сільської промисловості (1896–1918) : історичний нарис. Вінниця: Розвиток, 2007. 160 с.

¹⁸ Костюк М. В. Діяльність Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства з популяризації сільськогосподарських знань позашкільним шляхом (початок XX ст.) *Український селянин*: Зб. наук. праць. Черкаси, 2006. Вип. 10. С. 140 – 143.

¹⁹ Київське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (1876–1919) : зб. док. і матеріалів / уклад.: В. А. Вергунов, Н. Б. Щebetюк. Вінниця: Корзун Д. Ю., 2015. 644 с.

²⁰ Вергунов В. А. Науково-організаційна діяльність професора С. Л. Франкфурта зі становлення та розвитку Київського агрономічного товариства у 1909–1918 рр. *Історія науки і біографістика* : електронне наукове фахове видання – міжвід. темат. зб. 2016. Вип. 4. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2016-4/04.pdf>

²¹ Годун Н. І. Науково-організаційна діяльність академіка О. І. Душечкіна (1874–1956) в контексті розвитку сільськогосподарської дослідної справи України першої половини XX ст. *Історія науки і біографістика*, 2010. № 2. 8 с.

²² Демуз І. О. Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох: монографія. Переяслав-Хмельницький: Лукашевич О. М., 2014. 681 с.

²³ Вергунов В. Бібліотека Київського агрономічного товариства – фундатор галузевої бібліографічно-реферативної діяльності на Наддніпрянщині початку XX ст. *Наукові праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2011. Вип. 31. С. 98–115.

²⁴ Чайка Н. Г. Утворення та основні функції науково-просвітніх та сільськогосподарських товариств на Україні в XIX – на початку XX століття. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. Полтава, 2004. № 2 (33). С. 85.

Київського агрономічного товариства відображена фрагментарно, інформація про особливості функціонування відсутня. Історіографічний аналіз проблеми дає підстави стверджувати, що до цього часу не було систематизовано й проаналізовано науковий доробок Товариства, його внесок у поступальний розвиток сільськогосподарської дослідної справи на українських землях. Отже, комплексне дослідження, в якому всебічно відтворена наукова, дослідна, організаційна й просвітницька діяльність Київського агрономічного товариства, є актуальним.

У підрозділі 1.2. *«Джерельна база»* систематизовано використані джерела за походженнями, видами, змістом і формою.

Перевагу надавали архівним документам. Під час виконання дисертаційного дослідження проаналізовано 24 справи 13 описів 10 фондів державних архівних установ України, серед яких 5 справ уведено в науковий обіг уперше. Значну увагу приділено фонду 331 «Уповноважений Комісії сприяння вченим РНК СРСР при РНК УСРР Харків» та 166 «Народний комісаріат освіти» Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, що містять документальні матеріали про діяльність окремих науковців, які входили до складу КАТ: автобіографії, накази про призначення, переведення й звільнення, списки наукових праць.

Залучено матеріали Державного архіву Київської області, зокрема фонд «Київське губернське у справах про товариства присутствіє» (Ф. 10), де зосереджені циркуляри Київського генерал-губернатора, протоколи засідань громадських об'єднань губернії, а також звітність про діяльність наукових і просвітницьких товариств. Інформацію про розвиток аграрної галузі в межах Київської губернії містять справи фонду «Київська повітова земська управа» (Ф. 1239). Проаналізовано дані програм діяльності об'єднаних агрономічних організацій губернії (Ф. 189), відомості про засідання Загальних зборів КАТ (Ф. 2).

Інформативними виявилися фонди 16 «Київський Університет» та 18 «Київський політехнічний інститут» Державного архіву м. Києва, які містять урядові постанови, накази й розпорядження, переписку адміністрації університету із відділами й департаментами при Міністерстві торгівлі і промисловості про перебування на посаді викладачів навчального закладу, відрядження їх за кордон. Але особливу цінність становлять особові справи професорсько-викладацького складу вузів, оскільки вдалося віднайти маловідомі факти із біографії науковців про їх причетність до діяльності Київського агрономічного товариства.

Важливі факти про науковий простір членів Товариства, їх політичну позицію подає фонд 275 «Київське охоронне відділення» Центрального державного історичного архіву в м. Києві. В окремих справах віднайдена інформація про нагляд жандармерії за окремими членами КАТ. Особливу увагу приділено Статуту Товариства, який виявлено у вказаному фонді. Це дало змогу здійснити аналіз організаційного утворення й засад подальшого функціонування Товариства. Документальна база фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського дала можливість проаналізувати наукову роботу окремих членів КАТ.

Основою для аналізу діяльності КАТ є його щорічні звіти, друковані органи в межах комісій; саме вони склали об'ємну базу для комплексного наукового дослідження обраної теми. Під час дослідження були залучені та проаналізовані періодичні видання, зокрема журнали «Земледелие», «Хозяйство», «Садовод и огородник» та ін. Важливу частину джерельної бази становлять оригінальні праці вчених – членів Товариства, аналіз яких сприяє реконструкції цілісної картини становлення наукових інтересів у межах Товариства.

У підрозділі 1.3. *«Методологічні засади дослідження»* обґрунтовано методологічні засади наукового пошуку, вибір підходів до розробки ключових напрямів дослідження, системи методів, в основу яких покладено загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності й наступності. Під час написання дисертації були використані такі наукові принципи: історизму, об'єктивності, всебічності, системності та ін. На основі принципу історизму вдалося з'ясувати обставини, за яких сформувався історична думка з окресленої теми, а також відстежити, які етапи у своєму розвитку вона пройшла та як співвідносилася з іншими поглядами в минулому і сьогодні.

Усі принципи органічно пов'язані з дослідницькими методами та мають обов'язковий характер застосування під час розробки проблеми. Їх вибір залежить, насамперед, від характеру роботи, її завдань і предмета. У дисертації були використані такі загальнонаукові методи: історіографічного аналізу й синтезу розвитку знань, нарративні (описові) методи, метод індукції та дедукції, аналогії, метод комплексного підходу, класифікації, порівняльний, ретроспективний, статистичний та ін. За допомогою проблемно-хронологічного методу в хронологічній послідовності розглянуто діяльність комісій КАТ. Завдяки методу історіографічного аналізу вдалося виявити історіографічні джерела з обраної проблеми та охарактеризувати внесок істориків у розробку проблематики наукових товариств на різних етапах історичного процесу. Універсальність цього методу зумовлена комплексом наукових процедур, зосереджених на з'ясуванні автентичності та достовірності історіографічного матеріалу про діяльність КАТ. Отже, на основі окресленого теоретико-методологічного інструментарію вдалося комплексно дослідити наявну джерельну базу та розкрити багатогранність наукового об'єднання.

У другому розділі **«Створення Київського агрономічного товариства»** з'ясовано, які зміни відбулися в соціально-економічному житті Російської імперії в кінці XIX – у першій чверті XX століття та як вони вплинули на формування й розвиток агрономічної науки.

У підрозділі 2.1. *«Розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні на початку XX ст.»* охарактеризовано загальні тенденції розвитку галузевої науки, вказано на роль агрономічних творчих об'єднань в еволюції сільськогосподарської дослідної справи.

Аналіз історико-аграрних досліджень наукового та суспільного стану на українських землях наприкінці XIX – в першій половині XX століття засвідчив, що сільськогосподарська дослідна справа Південно-Західного краю Російської імперії розвивалася багато в чому і насамперед завдяки ініціативі сільськогосподарських

товариств. Особливими позитивними ознаками творчих об'єднань були: їх вплив на формування пріоритетних напрямів ведення окремих галузей сільського господарства з урахуванням ґрунтово-кліматичних особливостей регіону; творчі об'єднання очолювали передові вчені того часу, які розробляли відповідні наукові програми експериментаторства; об'єднання ставали фундаторами спеціалізованих дослідних установ для потреб наукового забезпечення конкретного регіону.

Державне регулювання галузевого дослідництва розпочалося із прийняттям імператорського Указу від 28 травня 1901 р., що затверджував «Положення про сільськогосподарські дослідні установи». Документом було задекларовано систему роботи дослідних господарств, полів, станцій. Установлено, що державне регулювання наукової дослідної агрономічної галузі активізувало діяльність галузевих об'єднань та приватних осіб.

У підрозділі 2.2. *«Соціально-культурні чинники формування галузевих творчих об'єднань»* установлено, що сільськогосподарські товариства утворювались завдяки громадській ініціативі та загальнодержавній політиці Російської імперії.

З'ясовано, що причинами об'єднавчих процесів серед зацікавленого агрономічними проблемами населення стали: пошук шляхів зменшення негативної дії посухи, особливо на фоні селянської реформи 1861 р. Разом із тим виникла проблема браку відповідних знань і вмінь, які б забезпечили раціональне використання землі. Відтак галузеві об'єднання найперше були покликані задовольнити потребу населення в агрономічній грамотності. Свого часу наукові товариства стали прогресивним явищем в науковому середовищі. Вони були альтернативним виходом із ситуації, яка склалася внаслідок ряду факторів, що негативно впливали на розвиток науки: жорстокий управлінський контроль з боку держави, відокремленість наукових установ одна від одної та нерівномірність їх розміщення в країні, відсутність стабільної фінансової підтримки.

Модернізаційні процеси в країні та зацікавленість у вивченні природних умов Південно-Західного краю пришвидшила столипінська аграрна реформа 1906 – 1911 рр., яка поглибила розшарування серед сільського населення – земельні власники почали об'єднуватися в галузеві товариства для вирішення власних проблем. Єдиною загальною функцією галузевих товариств була просвітницька, адже сільськогосподарські товариства почали надавати значну допомогу селянам і деякою мірою ініціювали створення навчальних закладів.

Установлено, що у 1912 р. найбільше сільськогосподарських товариств було в Полтавській губернії (281). Тут в 1865 р. було утворено перше галузеве об'єднання в межах сучасної території України – Полтавське сільськогосподарське товариство. Його члени вперше розробили проекти організації зразкової ферми, насінневого господарства, дослідної станції, а в 1884 р. організували першими в країні постійно діюче казенне дослідне поле. У Київській губернії нараховувалось лише 25 товариств сільськогосподарського спрямування, які займались експериментаторством для потреб галузевої науки. Серед них виокремлюємо Київське товариство природознавців (1869 р.), Київське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (1876 р.) та Київське агрономічне товариство (1909 р.).

Історія аграрної науки свідчить, що перші наукові товариства були важливою силою, яка підтримувала дослідження в аграрній галузі, забезпечувала взаємодію науки і сільського господарства.

У підрозділі 2.3. «*Організаційна структура і напрями діяльності Київського агрономічного товариства*» простежено процес створення й проаналізовано структуру, форми та методи роботи КАТ. З'ясовано, що Київське агрономічне товариство було утворене 12 лютого 1909 р. 39 членами-засновниками, більшість з яких була викладачами сільськогосподарського факультету Київського політехнічного інституту – біологи, хіміки, агрономи, зоологи, економісти та ін. Викладено мету діяльності КАТ: сприяння розвитку сільськогосподарських наук, вивчення природних умов Південно-Західного краю та розповсюдження сільськогосподарських знань серед населення. Визначено основні напрями роботи Товариства: наукові розробки у сфері агрономії та їх застосування в селянських господарствах, вивчення особливостей ведення сільського господарства в українських губерніях Південно-Західного краю, просвітницька та популяризаційна діяльність і видання власної періодици.

Установлено, що Товариство активно діяло через спеціально створені структурні підрозділи – комісії з реалізації задекларованих проблем: 1) проведення з'їздів діячів дослідної справи (з 1909 р.); 2) вивчення піщаного району Південно-Західного краю (з 1910 р.); 3) організація колективних дослідів над сортами сільськогосподарських рослин (з 1910 р.); 4) перегляд популярної сільськогосподарської літератури (з 1910 р.); 5) вивчення господарств Південно-Західного краю (з 1910 р.); 6) розповсюдження сільськогосподарських знань (з 1911 р.); 7) обстеження картопляних господарств піщаного району (з 1911 р.); 8) тваринництва (з 1913 р.); 9) дослідження природи Південно-Західного краю (з 1913 р.).

Роботу Товариства координувало Правління й Загальні збори членів. Апарат Правління складався із голови, його товариша (заступника), секретаря, скарбничого і двох незмінних членів Правління. Галузеве об'єднання мало ознаки демократичного утворення, оскільки Правління й голову Товариства обирали закритим голосуванням. Вони були підзвітними Загальним зборам. Щороку в січні був звітний період, а будь-яке рішення приймали голосуванням абсолютної більшості членів. Головами Київського агрономічного товариства були К. Г. Шиндлер (17.02.1909 – 09.01.1911), В. В. Колкунов, заступником С. Л. Франкфурт, скарбничим О. І. Душечкін, секретарем А. В. Країнський, а з 1912 р. М. П. Фролов, незмінними членами Правління – І. І. Дамберг та В. М. Сазонов.

Фінансове утримання КАТ складалося із одноразової плати членів при вступі і щорічних унесків. Із 1911 р. Товариство отримує субсидійне державне асигнування від Департаменту Землеробства, Київського й Подільського губернських земств. Акумуляовані кошти витрачалися на винагороди членам КАТ, типографічну продукцію, оренду приміщення, організацію засідань, курсів агрономів та сільських господарів, виїзних обстежень селянських земельних угідь, дослідний інвентар, передплату журналів, видання власних друкованих органів.

Як свідчать результати дослідження, Товариство припинило свою діяльність у 1918 р. Є підстави вважати, що Товариство стало складовою спочатку Сільськогосподарського вченого комітету, створеного 1 листопада 1918 р. при Міністерстві землеробства Української держави гетьмана П. Скоропадського, а з 1922 р. – Київської філії СГНКУ, оскільки у списках його членів – прізвища осіб, які мали відношення до КАТ: В. В. Колкунов, В. Г. Бажаєв, О. К. Филиповський, А. І. Ярошевич, С. Л. Франкфурт, К. К. Слефогт, Є. П. Вотчал, О. І. Душечкін, Ф. І. Левченко, М. К. Малюшицький, П. Р. Сльозкін, П. Й. Широких та інші. Вони продовжили свою науково-дослідну роботу в провідних установах держави. Напрацювання вчених-аграріїв стали підґрунтям для подальшого розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні.

У третьому розділі **«Науково-організаційна та громадська діяльність Київського агрономічного товариства»** висвітлено основні напрями організаційної та науково-дослідної діяльності Товариства через роботу його комісій та окремих членів КАТ, показано її значення для подальшого поступу сільського господарства й агрономічної науки.

У підрозділі 3.1. *«Діяльність комісій товариства»* узагальнено діяльність відділень (комісій) КАТ, вказано на особливості їх створення та прерогативу в діяльності. Зазначено, що деякі із комісій після їх утворення не мали подальших напрацювань, а саме: Комісія з проведення з'їздів діячів із дослідної справи, Комісія з вивчення піщаного району Південно-Західного краю, Комісія із організації колективних дослідів із сортами сільськогосподарських рослин. Окремі активно діяли в межах задекларованих повноважень, зокрема Комісія з перегляду популярної сільськогосподарської літератури, Комісія з вивчення господарств Південно-Західного краю, Комісія з розповсюдження сільськогосподарських знань, Комісія з тваринництва.

Аналіз діяльності Комісії з вивчення господарств Південно-Західного краю здійснений на основі доступних праць членів КАТ та друкованого органу комісії *«Труды Комиссии по изучению хозяйств Юго-Западного края»*. У різні роки Комісію очолювали А. І. Ярошевич і О. Ф. Нестеров. Базовим напрямом досліджень Комісії було вивчення діяльності картопляно-винокурних і бурякоцукрових господарств Київської, Подільської та Волинської губернії. За розвитком винокурного виробництва Київська губернія посідала одне із перших місць в Російській імперії. Комісія констатувала, що в трьох губерніях викурювалося 13,7 млн. відер спирту – 11,9% загального виробництва в Російській імперії. З'ясовано, що в загальному прибутку населення українських губерній спиртова промисловість була другорядною, перше ж місце за виробництвом у губернії посідала бурякоцукрова галузь.

Результатом роботи Комісії з тваринництва під керівництвом В. П. Устьянцева став узагальнювальний звіт про напрями тваринництва (вівчарства, свинарства, конярства, великої рогатої худоби, птахівництва) в селянських господарствах Подільської губернії, у якому було вказано на низький рівень розвитку скотарства в губернії. В. П. Устьянцев у своїй автобіографії зазначає, що в 1912–1914 рр. очолював дві дослідницькі експедиції в Київській і Подільській

губернії. Лише в трьох повітах було зібрано деякі детальні відомості щодо стану й напрямку скотарства в селянських і поміщицьких господарствах. У решті повітів обстеження торкнулося лише поселищної характеристики стану скотарства, для кількох селищ кожної волості обмежилося збиранням статистичних відомостей поволосної реєстрації селянської худоби. За наслідками обстеження була опублікована в 1916 р. праця В. П. Устьянцева «Матеріали по обстеженню животноводства в Подольской губернии». Вчений охарактеризував у ній не лише розвиток тваринництва в регіоні, а й вказав на інші соціально-економічні умови життя селян губернії: землезабезпечення, оренда, способи заробітку населення, наявність пасовиськ для худоби, використання техніки та організація системи господарювання.

Результати дослідження переконують, що Київське агрономічне товариство свою діяльність спрямовувало на вивчення стану сільського господарства, пропаганду прогресивних методів землеробства, застосування новітнього сільськогосподарського реманенту, поліпшення способів виробництва насіння, використання природних і штучних добрив для ґрунту.

У підрозділі 3.2. «Першопостаті професійного наукового товариства та їх унесок у розвиток дослідної справи в Україні» узагальнено здобутки вчених-агрономів, членів Київського агрономічного товариства, і вплив їх напрацювань на еволюцію наукової галузевої думки в Україні.

За роки існування Товариства кількість його членів постійно зростала, до його складу входили лише науковці в галузі сільського господарства, що вказує на високий професійний рівень галузевого об'єднання. Це видатні вчені свого часу, магістри агрономії В. В. Колкунов, М. П. Чирвінський, О. І. Душечкін, П. Й. Широких, П. Р. Сльозкін, С. Л. Франкфурт, С. М. Богданов, Т. В. Локоть. Членами КАТ були відомі вчені, теоретики й практики агрономічної галузі В. П. Устьянцев (зоотехнія), С. О. Іванов (зоологія), І. В. Бельговський (ветеринарія), Є. П. Вотчал (фізіологія рослин), М. К. Малюшицький (ботаніка), В. Г. Бажаєв та А. І. Ярошевич (економіка), А. В. Країнський (мікробіологія), В. П. Поспелов (ентомологія), К. Г. Шиндлер (машиновипробування), О. К. Филиповський (агрохімія).

Результати дослідження переконують, що завдяки науково-дослідницькій діяльності окремих учених-аграріїв Київського агрономічного товариства відбувалося формування вузькогалузевих напрямів сільськогосподарської науки. К. Г. Шиндлер став піонером у вітчизняному сільськогосподарському машинобудуванні, вдосконаливши орний плуг та уклавши атлас сільськогосподарських машин «Политипажи, эскизы и чертежи машин-орудий современного сельского хозяйства» (1902 р.). Учений ініціював створення першої в Європі машиновипробувальної станції. Агробіолог В. В. Колкунов науково довів зв'язок анатомо-морфологічних ознак рослин із ступенем посухостійкості. Професор С. Л. Франкфурт, який очолював мережу дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків (1901–1920 рр.), активно досліджував культуру цукрового буряка, здійснив прорив в агрохімічній науці, випрацювавши в дослідно-польових умовах оптимальну технологію вирощування цукрового буряка. Учений

був активним у державотворчому процесі України, перебуваючи на дипломатичній службі та займаючи адміністративні посади в уряді Української народної республіки й Українській державі за часів гетьманату П. Скоропадського. Учений-мікробіолог А. В. Країнський працював над різними групами ґрунтових мікробів і першим відкрив цілющі властивості грибка *Actinomyces griseus*. О. І. Душечкін, загальновідомий агрохімік та фізіолог рослин, коло своїх наукових інтересів зосередив на мінеральному живленні рослин (фосфорне) та вдосконаленні системи удобрення в сівозмінах. Напрацювання вченого покладено в основу системи добрив для цукрових буряків. Географ-економіст А. І. Ярошевич є автором єдиної узагальненої праці з проблеми розвитку промислу обробки каменю в контексті розвитку загальноукраїнської промисловості «Матеріали по истории каменотесного промысла на Украине», у якій проаналізував господарсько-економічний побут українських селян у 20-ті – 30-ті рр. ХХ ст. – розвиток промислів у регіоні та вплив на нього іноетнічної складової. О. К. Филиповський свою науково-дослідну діяльність присвятив вивченню проблем форм азоту та почерговості застосування сівозміни. Учений є автором першого підручника державною мовою «Сільськогосподарська дослідна справа» (1928 р.) для студентів. З-поміж відомих учених називаємо практика сільськогосподарської освіти О. Г. Гаршина, який популяризував агрономічні знання, за його ініціативи були організовані спеціалізовані курси для населення краю, читання лекцій для військовослужбовців, професійно займався питанням розробки методів організації позашкільної сільськогосподарської освіти.

У четвертому розділі **«Популяризаційна діяльність Київського агрономічного товариства»** розкрито основні методи роботи КАТ, спрямовані на розповсюдження агрономічних знань серед населення.

У підрозділі 4.1. *«Поширення сільськогосподарських знань»* проаналізовано суспільно-просвітницький напрям роботи членів КАТ, який був представлений багатовекторною діяльністю Комісії з поширення сільськогосподарських знань. Визначено, що суть агрономічної допомоги населенню полягала в пропаганді знань у сільській місцевості шляхом організації короткотермінових курсів, читання лекцій, поширення фахової літератури (брошури, замітки в журналах, книги), проведення анкетного опитування, обговорення на засіданнях проблемних питань, участь у виставках та професійних зібраннях і т.п.

Відзначено Київське агрономічне товариство як ініціатора проведення в 1912 р. короткотермінових курсів для агрономів, програма яких була представлена в шести циклах. Повний курс лекцій відвідало 50 осіб, з яких 38 – земські агрономи, 2 – представники дослідних установ, 10 – орендатори та управляючі. Проте були й слухачі, які обрали собі програмові питання, таких зафіксовано 214.

Просвітницький напрям позашкільної освіти реалізовувався також через друк тематичних статей у щотижневому журналі «Хозяйство» в рубриці «Из деятельности Київського агрономического общества» чи окремих заміток членів КАТ.

Установлено, що КАТ працювало над концепцією створення єдиної вищої агрономічної школи. Це питання стало дискусійним для вчених. Голова КАТ

В.В. Колкунов вказував на потребу в існуванні, поряд із сільськогосподарськими інститутами, сільськогосподарських академій, для яких було характерним наукове викладання. Такого роду установи покликані навчати спеціалістів для профільних кафедр та співробітників дослідних установ, між тим, готувати спеціалістів-практиків для агрономічної галузі. Щодо віддаленості вищої школи від реального життя висловлювалися А.В. Країнський та С.Л. Франкфурт. Проблему розширення кафедр агрономії озвучив П.Р. Сльозкін, наголошуючи, що сільськогосподарська освіта має бути обов'язковою для студентів вищої школи, а не факультативом. Його далекоглядні думки зводилися до того, що розширення кафедр агрономії при університетах дасть потужний поштовх до розвитку та становлення дослідних полів як окремої одиниці, які не матиме залежності від інституту.

Члени Товариства доходять до висновку, що вища сільськогосподарська школа мала бути наділена науковою традицією, давати професійний розвиток галузевим спеціалістам, доповнювати й удосконалювати наявні тогочасні курси викладання профільних предметів. Лише університетська вища агрономічна школа здатна забезпечити країну професійними агрономами, тому при університетах мали працювати агрономічні відділення.

За результатами вивчення цього аспекту досліджуваної в розділі проблеми сформульовано висновки про те, що завданням просвітницької діяльності було сприяння якісно новому розвитку агрономічної компетентності фахівців агрономії та сільських господарів для застосування передових технологій, орієнтування в особливостях природно-кліматичних умов регіону – збільшення продуктивності сільськогосподарської продукції.

Підрозділ 4.2. *«Видавнича та бібліографічна справа»* розкриває один із ключових напрямів сільськогосподарської просвітницької діяльності Товариства. У складі КАТ працювала Комісія з перегляду популярної сільськогосподарської літератури у складі А.В. Країнського, М.П. Фролова, О.Ф. Нестерова, С.М. Тулайкова, О.К. Филиповського, В.Б. Скворцова, П.О. Широких, О.В. Отриганьєва, М.М. Когана і О.О. Хохряков, під керівництвом О. І. Душечкіна. Мета її діяльності – перегляд та рецензія існуючої та сільськогосподарської літератури та тієї, яка щойно вийшла друком. Відзначимо, що особливу увагу КАТ надавало літературі місцевого характеру. Завдяки Комісії почали з'являтися наукові реферати, насамперед видань, що виходили на українських землях і навіть українською мовою. Принциповою позицією Комісії було синтезувати книжково-бібліографічну роботу з практичними завданнями громадської агрономії окремого району. Тому члени Комісії одногосно прийняли рішення відзначати серед маси сільськогосподарської літератури лише видання, які становили цінність для українських земель, відповідно до їхніх природно-історичних та господарських особливостей.

Галузева література того часу репрезентувала новітні вітчизняні та зарубіжні наукові досягнення, супутні напрями природознавства. Комісія не тільки прагнула впливати на видавництво та полегшувати роботу вибору літератури агрономам, а й намагалася сприяти розвитку місцевої літератури. Реалізацію завдання Комісія розпочала із встановлення зв'язків з місцевими агрономами і земствами – були

акумульовані сили із числа спеціалістів, які надалі критично розглядали земську агрономічну літературу. Така активна позиція Комісії щодо втручання в бібліографічну справу дала результати у вигляді співпраці із земствами, представники останніх зверталися до Комісії із проханням надати свій відгук на видрукувані земські праці або рукописи. Завдання бібліографічної організації зводилося до критики поточної сільськогосподарської літератури, її детальної характеристики з точки зору цінності для практичного застосування в окремих сільськогосподарських районах. Це поклало початок до створення бібліотеки, в якій накопичувалася, переважно, регіональна література. Важливо те, що шляхом систематичної критики вироблявся певний тип вузькогалузевої літератури. Позитивним моментом було те, що бібліографічна комісія знаходилася у тісному зв'язку і мала постійне спілкуванні з агрономами та читачами. Це дало можливість дізнатися про доступність викладу інформації у підготовлених працях, обговорити зауваження, які виникали серед землевласників й агрономів в ході читання агрономічної літератури.

Досліджено, що за період існування КАТ члени Комісії прорецензували 410 праць агрономічного спрямування, із них 250 рефератів уміщено на сторінках першого друкованого органу Комісії «Обзор популярной сельскохозяйственной литературы» (із 1913 р.), решта – в доступних громадськості засобах масової інформації. Видання з 1914 р. науково-популярного журналу «Вестник популярной сельскохозяйственной литературы» стало одним із найбільших досягнень у роботі Комісії, результати діяльності якої сформували основу для розвитку реферативного напрямку.

Висловлено судження про те, що роль бібліографічної роботи КАТ мала державне значення, оскільки під час 1-го Всеросійського сільськогосподарського з'їзду в Києві (1913 р.) було прийнято рішення доручити Товариству розробку загальноприйнятих принципів рецензування спеціалізованої агрономічної літератури в країні.

ВИСНОВКИ

1. Історіографічний аналіз за темою засвідчив, що багатогранна організаційна, управлінська, наукова та популяризаційна діяльність Київського агрономічного товариства не була предметом системного і комплексного дослідження, а опубліковані праці лише фрагментарно розкривали його роль у становленні вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. У працях дореволюційного періоду констатуюче згадується про Товариство без будь-якої аналітики. У радянські часи агрономічні об'єднання взагалі не були предметом історичних розвідок. За доби незалежності поживався інтерес до вивчення діяльності галузевих товариств.

В основу дослідження покладено історичні джерела, зокрема документи урядових установ, статистичні матеріали, документи громадських об'єднань, матеріали з'їздів і нарад фахівців сільськогосподарської справи, звіти про роботу галузевого об'єднання, періодичні видання. Вперше до наукового обігу введено 24

архівні справи з Центрального державного історичного архіву в м. Київ, Центрального державного історичного архіву вищих органів влади України (м. Київ), Державного архіву Київської області, Державного архіву м. Київ, Інституту рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського НАН України. Для розкриття теми застосовано загальноприйняті методологічні принципи і підходи, що ґрунтуються на комплексному використанні загальнонаукових та історичних методів, методів джерелознавчого та архівознавчого аналізів.

2. Становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи до революційних подій 1917 р. на українських землях відбувалися в межах законодавства Російської імперії. Відлік цього процесу розпочався із прийняттям «Положення про сільськогосподарські дослідні установи», затвердженого Указом Миколи II від 28 травня 1901 р. Цей документ заклав підґрунтя координаційного початку і державного забезпечення галузевого дослідництва. Положення поширювалося на державні та приватні дослідні станції, поля і показові господарства. Наприкінці XIX – на початку XX ст. активно почали формуватися творчі об'єднання агрономічного спрямування, які найважливішим своїм завданням уважали сприяння розвитку сільськогосподарської і переробної промисловості через просвітницькі та економічні заходи: проведення зібрань, скликання з'їздів, організація експедицій тощо. Законом від 9 липня 1912 р. «Про деякі заходи з організації та утримання сільськогосподарських дослідних станцій» держава фінансувала не лише дослідні установи, а й сільськогосподарські товариства, які займалися розробкою дослідницьких методів, систематичним сільськогосподарсько-історичним вивченням територій.

3. Київське агрономічне товариство – перше фахове сільськогосподарське об'єднання в Російській імперії, засноване 12 лютого 1909 р., до якого ввійшли 8 із 12 магістрів агрономії Російської імперії. За Статутом Товариство мало на меті сприяти розвитку сільськогосподарських наук, поширенню сільськогосподарських знань та вивченню Європейської Росії, зокрема сільськогосподарського розвитку Південно-Західного краю. Для реалізації визначених завдань Товариство скликало збори, влаштовувало лекції та курси для населення і власників сільськогосподарських угідь, ініціювало відкриття бібліотек, лабораторій, готувало і споряджало експедиційні групи для вивчення природних умов та способів ведення сільського господарства в різних районах Південно-Західного краю, займалося видавничою справою тощо.

Виокремлено ключові напрями роботи Товариства: теоретичне вивчення способів ведення господарства в поміщицькому і великому селянському землеволодіннях, дослідження впливу природно-кліматичних умов та способу обробітку, удобрення землі на врожайність у господарствах. Кінцевою метою досліджень був пошук оптимальних, економічно стабільних і раціональних форм господарювання з урахуванням особливостей регіону. КАТ мало універсальну спрямованість: координуючи власну дослідну роботу Товариства, науковці працювали над розробкою теоретичних засад агрономічних питань. Більшість членів Товариства займалися викладацькою та науковою діяльністю у провідних вищих

навчальних закладах України. Вони мали активну громадську позицію і виступали за лібералізацію науки.

КАТ зробило вагомий унесок у розвиток культурно-просвітницької складової через організацію короткотермінових курсів, читання публічних лекцій та видання науково-популярної літератури. Для широкої науково-дослідної, популяризаторської роботи та з метою всебічного вивчення Південно-Західного краю у складі КАТ у різні роки було створено 9 комісій: 1) з проведення з'їздів діячів дослідної справи (з 1909 р.); 2) з вивчення піщаного району Південно-Західного краю (з 1910 р.); 3) із організації колективних дослідів із сортами сільськогосподарських рослин (з 1910 р.); 4) з перегляду популярної сільськогосподарської літератури (з 1910 р.); 5) з вивчення господарств Південно-Західного краю (з 1910 р.); 6) з розповсюдження сільськогосподарських знань (з 1911 р.); 7) з обстеження картопляних господарств піщаного району (з 1911 р.); 8) з тваринництва (з 1913 р.); 9) з дослідження природи Південно-Західного краю (з 1913 р.). Найрезультативнішими були такі комісії: з вивчення господарств Південно-Західного краю (голова А. І. Ярошевич), з поширення сільськогосподарських знань (Ф. В. Скуратов), з перегляду популярної сільськогосподарської літератури (О. І. Душечкін), з тваринництва (голова В. П. Устьянцев). Яскравою сторінкою діяльності Товариства є його видавнича справа: тижневик «Хозяйство», «Труды Комиссии по изучению хозяйств Юго-Западного края», «Обзоры популярной сельскохозяйственной литературы», «Вестник популярной сельско-хозяйственной литературы» – професійні видання КАТ, на сторінках яких подавали звітно-аналітичний матеріал про роботу комісій і Товариства в цілому, науково-теоретичні концепції його членів. Окремо відзначаємо просвітницьку роботу КАТ і вплив Комісії з поширення сільськогосподарських знань на рівень агрономічної освіченості сільського населення регіону. Комісія з перегляду популярної сільськогосподарської літератури започаткувала створення першої фахової книгозбірні в Україні.

4. Доведено, що Київське агрономічне товариство було органом поширення новаторських дослідів й організатором розробок теоретичних основ та раціонального застосування агрономічних знань із урахуванням особливостей природно-кліматичних умов та економічного розвитку краю. Але увага зосередилася на висвітленні наукового доробку членів товариства, які спрямовували свої зусилля на впровадження досягнень громадської агрономії (А. В. Країнський); підвищення родючості ґрунтів шляхом внесення мінеральних речовин (О. І. Душечкін, С. Л. Франкфурт, П. Р. Сльозкін); вивчення посухостійкості культурних рослин за анатомофізіологічними ознаками (С. М. Богданов); обґрунтування теорії руху води в рослині за допомогою кореневого тиску (Є. П. Вотчал); виведення посухостійких сортів сільськогосподарських культур (В. В. Колкунов); вивчення ролі галузей сільського господарства в економічному розвитку українських земель (А. І. Ярошевич); поширення агрономічних наукових знань серед населення через публікації статей. У галузі тваринництва вивчено особливості розведення, відгодівлі сільськогосподарських тварин, зокрема у Подільській губернії, визначено проблеми регіону в окресленому питанні (В. П. Устьянцев); науково доведено залежність

росту і розвитку тварин від годівлі, утримання, кліматичних умов регіону (М. П. Чирвінський).

5. Проведене дослідження дає підстави стверджувати про значний внесок Київського агрономічного товариства в розвиток сільськогосподарської дослідної справи на українських землях на початку ХХ ст. Вперше вивчено наукову-дослідну і просвітницьку роботу Товариства. Визначені пріоритетні напрями наукових пошуків: вивчення місцевих кліматичних умов, характеру та способу ведення господарства, економічних особливостей інтенсифікації господарств, рівня агрономічної освіченості населення. Встановлено, що частина напрацювань знаходить своє застосування дотепер: удобрення ґрунту, гібридизація рослин, функціонування контрольної-насіньових станцій, наукове обґрунтування жирутворення в тваринному організмі, використання вдосконалених засобів обробітку землі, організація сільськогосподарської освіти, наукове реферування, створення біобібліографії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Таранцова Т. О. Професор С. Л. Франкфурт та його діяльність в урядах УНР. *Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць* / [відп. ред.: Є. Г. Сінкевич та ін.]. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2017. Вип. 18. С. 140–144.
2. Таранцова Т. О. Діяльність Комісії з поширення сільськогосподарських знань Київського агрономічного товариства. *Емінак: науковий щоквартальник*. Київ – Миколаїв, 2017. № 2 (18) (квітень – червень). Т. 3. С. 109–113.
3. Таранцова Т. О. Науково-дослідна робота Київського агрономічного товариства крізь призму діяльності Комісії з вивчення господарств Південно-Західного краю. *Історія науки і біографістика*, 2017. Вип. 2. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-2/10.pdf>
4. Таранцова Т. О. Київське агрономічне товариство та його Комісія з перегляду популярної сільськогосподарської літератури. *Вісник аграрної історії*. Київ, 2016. Вип. 16–17. С. 209–213.

Стаття у науковому виданні України, що включено до міжнародних наукометричних баз даних

5. Tarantsova T. Популяризаційна діяльність Київського агрономічного товариства (1909–1918) на сторінках журналу «Хозьяйство». *Virtus Scientific Journal*. Монреаль, Канада: СРМ «ASF». 2018. № 22, part 2. S. 95–99.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Таранцова Т. Членство мікробіолога А. В. Країнського у Київському агрономічному товаристві (1909–1918). *Дев'ять наукових читань, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898): матеріали читань*, 14 жовтня 2013 р., м. Київ. Київ, 2013. С. 103–105.

7. Таранцова Т. О. Засновник агрохімічної науки в Україні С. Л. Франкфурт. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали XI Всеукраїнської конференції молодих учених та спеціалістів, присвяченої 85-річчю Національної академії аграрних наук України, віковим ювілеєм появи Панфільської дослідної станції ННЦ «Інститут землеробства НААН», Дослідної станції лікарських рослин Інституту агроекології і природокористування НААН, 150-річчю від дня народження професора С.Л. Франкфурта, «Міжнародного року зернобобових», оголошеному рішенням Генеральної Асамблеї ООН, 15-річчю створення Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН й 10-річчю виходу електронного наукового видання – міжвідомчого тематичного збірника «Історія науки і біографістика», м. Київ, 16 травня 2016 р. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 252–254.

8. Таранцова Т. О. Діяльність Комісії з поширення сільськогосподарських знань Київського агрономічного товариства. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: збірка матеріалів XII Міжнародної конференції молодих учених та спеціалістів, присвячена 100-річчю від дня створення Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України, м. Київ, 19 травня 2017. Київ : ТОВ «Центр поліграф «КОМПРИНТ», 2017. С. 109–111.

9. Таранцова Т. О. Питання агрономічної освіти у науково-популяризаційній діяльності Київського агрономічного товариства. *Тридцять наукові читання, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898)*: матеріали доповідей, м. Київ, 16 листопада 2017 р. Київ : ТАЛКОМ, 2017. С. 130–133.

10. Таранцова Т. О. Репрезентативна діяльність Київського агрономічного товариства (1909–1918) на сторінках журналу «Хозяйство». *Двадцять третя Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвячена 100-річчю Національної академії наук України*: мат. конф., м. Київ, 20 квітня 2018 р. Київ, 2018. С. 180–182.

11. Таранцова Т. О. Київське агрономічне товариство (1909–1918) у першопостатях. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали XIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від часу утворення у складі М-ва зем. справ комітетів – вченого і с.-г. освіти (нині– Нац. акад. аграр. наук України) та 80-річчю від дня народж. акад. НААН, заслуженого діяча науки і техніки України, Героя України, президента НААН (1996–2011) М.В. Зубця (1938–2014), м. Київ, 18 травня 2018 р. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю. 2018. С. 172–174.

АНОТАЦІЯ

Таранцова Т. О. Діяльність Київського агрономічного товариства (1909–1918 роки) в контексті розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за

спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2019.

Дисертація є науковим історичним дослідженням, у якому на основі джерельної бази та методологічних засад подано аналіз створення та діяльності Київського агрономічного товариства (КАТ) – першого українського професійного галузевого об'єднання. Визначено чинники формування галузевих об'єднань на українських землях наприкінці XIX – на початку XX ст. Досліджено процес організації та особливості функціонування КАТ. Висвітлено напрями роботи КАТ через діяльність структурних підрозділів – комісій. Проаналізовано наукові пошуки членів Товариства – відомих учених-аграріїв, їх значення для подальшого розвитку сільськогосподарської дослідної справи; популяризаційну та видавничу діяльність. З'ясовано роль КАТ у поширенні сільськогосподарських знань та вплив на формування української бібліографії.

Ключові слова: Київське агрономічне товариство, сільськогосподарська дослідна справа, комісії, обстеження, дослідження, видавнича справа, просвітницька діяльність, агрономічні знання.

АННОТАЦІЯ

Таранцова Т. А. Деятельность Киевского агрономического общества (1909–1918 годов) в контексте развития сельскохозяйственного опытного дела в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН, Киев, 2019.

В диссертационном исследовании изложены результаты анализа деятельности Киевского агрономического общества (КАО). Анализируется состояние научной разработки темы. Отдельно подается обзор литературы и характеристика источников для написания работы. Основная часть работы построена на анализе архивных документов, периодических изданий, отчетных материалов и научных работ членов КАО. В первом разделе определены также методологические принципы исследования.

Проанализированы факторы создания сельскохозяйственных обществ на украинских землях в конце XIX – начале XX в., причины их системного увеличения. Указано на особое место Киевского агрономического общества среди других отраслевых объединений.

Ведущей идеей диссертационного исследования стали определение, анализ и освещение основных направлений, результатов наработок Киевского агрономического общества. По результатам изучения творческого наследия КАО установлено его основные составляющие: развитие сельскохозяйственной науки, исследования природно-экономических условий Юго-Западного края и распространение сельскохозяйственных знаний и умений среди населения края.

Выделены ключевые направления работы Общества: теоретическое изучение способов ведения хозяйства в помещичьем и большом крестьянском землевладении,

исследования влияния природно-климатических условий и способа обработки, удобрения земли на урожайность в хозяйствах. Конечной целью исследований был поиск оптимальных, экономически стабильных и рациональных форм хозяйствования с учетом особенностей региона. КАО имело универсальную направленность, координируя исследовательскую работу внутри Общества, ученые сосредоточили свою деятельность на разработке теоретических основ агрономических вопросов.

Деятельность Общества была представлена работой специально созданных отделов – комиссий для широкой научно-исследовательской, популяризационной работы и с целью всестороннего изучения Юго-Западного края Российской империи. Комиссии способствовали активизации деятельности КАО по отдельным направлениям. Особенно активными были комиссии по пересмотру популярной сельскохозяйственной литературы, изучению хозяйств Юго-Западного края, распространению сельскохозяйственных знаний. Деятельность Общества в значительной степени была направлена на развитие крестьянских хозяйств.

Обосновывается весомый вклад ученых – членов Киевского агрономического общества А. К. Филиповского, В. В. Колкунова, О. И. Душечкина, К. Г. Шиндлера, С. Л. Франкфурта, А. В. Краинского и других в становление аграрной науки, образования новых ее отраслей. Большинство членов Общества занимались преподавательской и научной деятельностью в ведущих высших учебных заведениях Украины. Они занимали активную гражданскую позицию и выступали за либерализацию науки.

Результаты исследованных материалов подтверждают непосредственное участие Общества в научно-общественной жизни: разработка концепции создания единой высшей агрономической школы, участие в работе правительства отдельных представителей КАО, представительство на первом Всероссийском сельскохозяйственном съезде в 1913 г., где было принято решение доверить Обществу разработку общепринятых принципов рецензирования специализированной агрономической литературы в стране.

В отдельном разделе рассмотрено просветительскую деятельность Общества. Проанализирован вклад КАО в распространение агрономических знаний различными доступными способами: организация курсов для населения, участие в выставках, распространение специальной литературы и тому подобное. Отмечено особое значение курсов для агрономов, которые были проведены по инициативе Общества в 1912 г., с тщательно продуманной программой, представленной шестью циклами: 1-й «Природа южного Приднепровского района»; 2-й «Экономика Юго-Западного края»; 3-й «Техника земледелия в южном Приднепровском районе»; 4-й «Животноводство»; 5-й «Общественное агрономия»; 6-й «Кооперация». Установлено, что полный курс лекций посетило 50 человек.

Одной из самых ярких страниц деятельности Общества было предоставление агрономической помощи субъектам ведения сельского хозяйства. В 1910 году в структуре КАО Правлением был создан специальный орган, который занимался накоплением, научной обработкой и систематизацией научно-методической сельскохозяйственной литературы – Комиссия по пересмотру популярной

сельскохозяйственной литературы.

Издательская деятельность КАО представлена печатью журнала «Обзор популярной сельскохозяйственной литературы» (с 1914 г. – «Вестник популярной сельскохозяйственной литературы»). Приходим к выводу, что издательство этого ежегодного журнала было большим достижением в работе Комиссии.

Доказано, что научно-поляризационная деятельность Общества способствовала не только повышению агрономической грамотности населения Юго-Западного края, но и стала основой для развития библиографического и реферативного направления.

Ключевые слова: Киевское агрономическое общество, сельскохозяйственное опытное дело, комиссии, обследование, исследование, издательское дело, просветительская деятельность, агрономические знания.

ANNOTATION

Tarantsova T. O. Activity of Kyiv Agronomic Society (1909-1918) in the context of agricultural research development in Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

The thesis for the degree of Candidate of Historical Sciences in specialty 07.00.07 – History of Science and Technique. – National Scientific Agricultural Library of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

The dissertation is a scientific historical research, in which, based on the source base and methodological principles, an analysis of the creation and operation of the Kyiv Agronomy Society (KAS), the first Ukrainian professional sectoral association, is presented. The factors of formation of branch associations on Ukrainian lands in the end of XIX – beginning of XX century are analyzed. The process of organization and peculiarities of KAS functioning is investigated. The directions of work of the KAS through the activity of structural units – commissions are covered. The analysis of scientific researches of the Society members - known scientists-agrarians, their role for further development of agricultural research work is carried out. The popularization and publishing activity are analyzed, the exclusive significance of KAS has been proved in the dissemination of agricultural knowledge and creation of the Ukrainian bibliography.

Key words: Kyiv agronomic society, agricultural research, commissions, surveys, research, publishing, educational activity, agronomic knowledge.